

Н. Ф. РОМАНОВА

Natalia F. Romanova

СОЦІАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА: ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Постановка проблеми. Потреба реформування системи вищої освіти в Україні не викликала сумніву у фахівців з часу набуття незалежності, і 1994 р. основні напрями реформи були визначені Державною національною програмою “Освіта” (Україна ХХІ століття)¹. Але в ході її реалізації виявилось, що не всі пріоритети, визначені згаданою програмою, втілюються належним чином. Зокрема у вищих навчальних закладах країни на практиці найбільше уваги приділяється організаційним змінам, розширенню переліку навчальних предметів і осучасненню змісту їх викладання, спробам наближення освіти до вимог ринку праці. Особливо сприяла зазначеним змінам комерціалізація вищої освіти, і там, де вони запроваджені з належною якістю, це відіграло позитивну роль. Одночасно виявилось, що концентрація уваги на організаційному та власне навчальному компоненті спричинила певне нехтування традиційним виховним аспектом. Тому у вітчизняних колах фахівців вищої школи наразі усе частіше дискутується питання, якою мірою рівень соціалізації сучасного випускника ВНЗ відповідає сьогоденними потребами українського суспільства, прийнятним соціальним нормам і правилам. Адже відомо, що вади соціалізації неодмінно, хоча й опо-

середковано, але справляють негативний вплив і на реалізацію основної функції ВНЗ – підготовку кваліфікованого спеціаліста.

Численні дискусії і дослідження останнього часу дають підстави припускати, що значна частина тих, хто сьогодні навчається у ВНЗ, виявляється не готовим до виконання соціальної ролі студента належним чином, а згодом, після закінчення ВНЗ, до виконання функцій спеціаліста, здатного до самостійного навчання протягом подальшого життя, підвищення власної конкурентоспроможності на ринку праці².

Справедливість такого припущення ґрунтується не лише на свідченнях щодо існування суб'єктивного фактора недостатньої соціалізації значної частини студентської молоді – недоліків виховної роботи колективів багатьох ВНЗ країни. Його імовірність посилюється існуванням низки об'єктивних чинників, притаманних як суто вітчизняній системі вищої освіти, так і глобальним тенденціям світоглядних трансформацій сучасної молоді. Стосовно української вищої школи, передусім маються на увазі обмежені матеріально-технічні можливості більшості закладів, які змушують спрямовувати кошти, у тому

числі й зароблені від комерційної діяльності, у першу чергу на збереження кваліфікованого професорсько-викладацького персоналу, залучення нових працівників, здатних підвищити конкурентоспроможність закладу. З тієї ж причини пріоритетними для керівництва ВНЗ стають витрати на підтримання і збагачення матеріально-технічної бази. За відсутності обов'язкових вимог і стандартів щодо соціальної роботи у студентському середовищі, законодавчо визначених штатних посад соціальних працівників у ВНЗ, дієвих механізмів відповідальності за стан виховної роботи, увага до цього аспекту студентського буття, природно, не є першочерговою. Відповідно повільно виправляється неналежний стан гуртожитків, бракує місць і умов для змістовного проведення вільного часу, дозвілля студентів найбільше відбувається некеровано й неорганізовано, інформування, надання знань і прищеплення навичок молоді із соціально-значущих питань не стає постійним системним процесом, соціальна допомога й соціально-психологічна підтримка тієї частини студентства, яка цього потребує, не відповідають ані дійсному обсягу проблеми, ані сучасним досягненням теорії і практики соціальної роботи. Вдалі приклади частини ВНЗ країни, де уже створені спеціальні студентські соціальні служби або запроваджена системна діяльність із соціалізації студентської молоді поки що являють собою скоріше винятки, ніж загальну закономірність.

Крім того, проблема соціалізації вітчизняного студентства загострена ще й тією обставиною, що зараз у ВНЗ приходять і навчається покоління, яке більшу частину свого свідомого життя розвивалося в умовах суспільної трансформації. Відповідно у цей час духовні орієнтири та морально-етичні норми багатьох сімей, де виховувалися діти – майбутні студенти, були піддані впливу нових факторів, внаслідок яких відбулися зміни у світоглядних цінностях і, відповідно, у реалізації виховної функції сім'ї. Так само негативні фактори трансформаційного періоду справили свій вплив і на якість реалізації вихов-

ної функції іншим суспільним інститутом – школою. Отже, побоювання фахівців щодо невідповідності рівня соціалізації значної частини студентства запитам суспільства, очевидно, небезпідставні.

Варто зауважити ще й те міркування, що проблема соціалізації вітчизняного студентства не може розглядатися у відриві від глобального феномену втрати соціального капіталу, відомого у суспільній науці як Великий Розрив³ (швидкі зміни у традиційних соціальних нормах, які відбулися у свідомості молоді більшості розвинутих країн, починаючи з середини 60-х років 20 ст.).

Викладене свідчить, по-перше, про актуальність дослідження дійсного стану проблеми соціалізації студентської молоді України, по-друге, наявного досвіду її розв'язання у тих ВНЗ, де традиції виховання не були втрачені за часи суспільної трансформації, а навпаки, збагачені й осягнені відповідно до нових реалій.

Завдання дослідження. Оцінити значущість проблеми соціалізації українського студентства, визначити перспективні шляхи її розв'язання.

Дослідження проблеми. Одне з перших досліджень поширеності негативних соціальних явищ у студентському середовищі, здійснене 1991 р. у Дніпропетровському державному університеті, показало, що курили 89% студентів, регулярно вживали алкоголь – 78%, займалися спекуляцією (перепродажем товарів) – 73%, проституцією – 46%, захоплювалися порнопродукцією – 38%, вороже ставилися до людей інших національностей – 33%; вживали наркотики або токсичні речовини – 32%. Виявляли бажання жити тільки для себе 69% респондентів, розкутість в питаннях сексу – 60%, практикували крадіжки – 56%, вирішення конфліктів за допомогою сили – 44%, користувалися протекцією при вступі та подальшому навчанні – 46%⁴, С. 142-145.

Порівняння даних опитувань, здійснених 1979 р. та 1993 р. на базі Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту показало, що за цей період з 44% до 8%

зменшився відсоток студентів, які відвідували театри, концерти, виставки. Натомість з 5% до 22% збільшився відсоток тих, хто у вільний час нічого не робили. 1993 р. лише 63% зазначали можливість брати активну участь у культурному житті ВНЗ як цінність студентських років, лише 4% вважали участь у громадській роботі важливим компонентом студентського життя^{5, с. 14, 16}.

Ініційовані Міністерством освіти і науки України соціологічні дослідження упродовж 1992–1993 рр., проведені у 16 ВНЗ міст. Києва, Одеси, Дніпропетровська, Луганська та Львова, респондентами яких були 1388 студентів показали, що провідною мотивацією вступу до ВНЗ у 68% студентів було бажання отримати вищу освіту як таку, а тих, хто орієнтувався на конкретну спеціальність, було втричі менше. Відповідно 70% респондентів засвідчили своє недобросовісне ставлення до навчання, і лише 30% виявили впевненість в успішній реалізації своїх планів у майбутньому. Лише 3% респондентів виявили бажання займатися саморозвитком, а 50% зазначили важливою життєвою цінністю спілкування з друзями й бажання цікаво і весело провести студентські роки. Тільки 8% мали бажання працювати за обраною спеціальністю, відкрити власну справу, 16% визначили важливим оплати праці незалежно від її змісту і соціальної значущості^{6, с. 48}.

Дещо оптимістичніші результати дають декотрі опитування пізніших років. Так, дослідження думок студентів технічних ВНЗ України 1997 р. показало, що хоча майже 66% вступили до інституту, орієнтуючись не на конкретний фах чи спеціальність, а лише керуючись бажанням отримати вищу освіту, проте відповідально ставляться до навчання вже майже 60% опитаних. Дещо менше, ніж раніше (40%) майбутніх фахівців вважають, що сенсом студентського життя є можливість вільно й весело проводити кращі роки свого життя. Але аналіз даних засвідчив, що чесність і скромність цінує лише третина респондентів, 30% найчастіше отримують знання щодо моральних цінностей з кіно-

теле- та відеофільмів, переважно американського виробництва, які далеко не завжди являють собою кращі зразки світового кіномистецтва^{7, с. 14}.

Очевидно, було б неправильним й неконструктивним підходити до існуючих проблем соціалізації студентства з позицій звинувачення тих соціальних інститутів і середовищ, які справили свій вплив на формування ментальності майбутнього студента під час виховання у попередні роки (сім'я, школа, позасімейне та позашкільне середовище). Доцільніше взяти до уваги особливості сьогоденної ситуації у вищій школі, яка, як зазначають фахівці, потребує суттєвих змін⁸. Зокрема, по-перше, відбувається докорінна зміна парадигми освіти в цілому, в тому числі професійної підготовки майбутніх спеціалістів. По-друге, значно зростають навчальні навантаження, змінюється зміст професійної підготовки. Ті викладачі, чий світогляд формувалася переважно під впливом радянської ідеології, відчувають вплив багатьох соціальних та професійних упереджень, гірше адаптуються до нових умов, хворобливо переживають зміну вимог до викладання. Змінилося й саме студентське середовище. Хоча студенти останніх років уже активніше ставляться до навчання, проте у своїй більшості виявляються однією із соціально незахищених категорій населення з огляду на розмір стипендій та матеріального стану сімей. Крім того і сподівання на майбутнє не дуже оптимістичні. Зокрема, за результатами досліджень Українського НДІ проблем молоді (нині – Державний інститут проблем сім'ї та молоді), ще 1995 р. виявилася негативна тенденція, коли сподівалися знайти роботу після закінчення навчання лише 21% студентів ВНЗ III та IV рівнів акредитації, 14% студентів ВНЗ I та II рівнів акредитації⁹. Отже наразі є актуальною потреба у спеціальній службі соціального спрямування, яка б опікувалася проблемами студентської молоді.

Але варто зазначити, що відповідних теоретичних розробок поки що бракує. У 90-ті роки 20 ст. процес формування концепцій соціалізації, соціального становлен-

ня особистості в Україні тільки розпочався. Відбувається критичний діалог парадигм класичного та неklasичного підходів до вирішення цієї проблеми. Тим часом у ВНЗ проблема соціалізації студентів надзвичайно актуалізувалася, створюється розуміння необхідності комплексного підходу до її розв'язання, розуміння соціалізації студента як процесу засвоєння існуючих загальносуспільних та професійних норм, правил, цінностей і форм поведінки⁸.^{С. 27}. Одночасно слід відзначити, що хоча дослідження з тематики соціалізації у світі охоплюють найрізноманітніші аспекти цього явища, накопичений великий масив емпіричних даних, створено кілька різних концепцій, але загальноприйнятої теорії соціалізації до цих пір не існує¹⁰.^{С. 52}. Отже є сенс звернутися до практичного досвіду, накопиченого у вітчизняних ВНЗ, які приділяють належну увагу соціальній роботі у студентському середовищі.

Дискусія, яка відбулася в ході Міжнародної науково-практичної конференції, проведеної у вересні 1994 р. на базі Київського державного торгово-економічного університету, переконливо довела, що невід'ємним компонентом професійної підготовки сучасного студента є належний духовний розвиток, високий рівень морально-етичних цінностей, до найбільш значимих з яких належать: чесність, порядність, повага до людей, толерантність, комунікабельність, відповідальність, самокритичність тощо⁶.^{С. 216-217}, і що одним з перспективних напрямів формування зазначених якостей є гуманізація навчання. Вирішення подібного завдання наразі потребує суттєвої перебудови усієї системи виховної роботи у ВНЗ.

Вдалим прикладом подібної роботи може слугувати досвід Вінницького державного технічного університету, де з 1990 р. була започаткована цілеспрямована діяльність щодо активізації гуманізації навчального процесу. Так, у лютому 1990 р. наказом ректора була створена кафедра історії і теорії культури, у вересні того ж року – культурно-художній центр університету, який мав стати головним координатором процесу гуманізації на-

вчання у ВНЗ. До складу центру увійшли такі структурні підрозділи як кафедра історії і теорії культури, науково-методичний кабінет, художній музей, кімната психологічного розвантаження, музей історії університету, бібліотека, клуб, низка художніх лабораторій. Активне функціонування зазначених підрозділів, об'єднаних єдиною метою та ідеологією гуманізації справило значний вплив на університетське життя. Пізніше, враховуючи кон'юнктуру ринку праці, 1995 р. було створено факультет соціально-політичних і гуманітарних наук, у числі головних завдань якого було визначено налагодження міжкафедрального співробітництва щодо гуманізації та гуманітаризації освіти, формування професійної і внутрішньої культури майбутніх спеціалістів, сприяння успішній соціалізації студентів. Було запроваджено систему викладання предметів з орієнтацією на оволодіння студентами науковим мисленням, набуття ними умінь аналітичного та критичного ставлення до життєвих ситуацій, вироблення власної позиції позитивного ставлення до професійних і культурних цінностей.

Схожий шлях щодо гуманізації освіти реалізований Державним університетом “Львівська політехніка”, у структурі якого створений інститут гуманітарної освіти. Він об'єднав кафедри історії України, науки й техніки, філософії, соціології, політології та іноземних мов. Мета цього інституту – сприяти створенню умов для духовного та культурного розвитку студентської молоді як в навчальний, так і в позанавчальний час⁵.^{С. 20}.

Можна навести ще численні приклади різних підходів і спроб гуманізації навчального процесу, запроваджених протягом 90-х років у багатьох ВНЗ країни, але зважаючи на обсяг статті варто лише підкреслити їх головні схожі риси: виховна робота переважно будується за традиційною структурою, коли запроваджуються постійні або періодичні заходи, розподілені у часі на позанавчальні та такі, що здійснюються під час навчального процесу, і ключова роль щодо реалізації заходів із соціалізації студентів відведена кура-

торам академічних груп. При цьому головними завданнями виховної роботи під час навчального процесу залишаються: формування професійних якостей та професійної культури майбутнього спеціаліста, виховання загальнолюдських позитивних якостей і рис характеру, загальної, естетичної, політичної культури під час лекцій, семінарських занять у процесі вивчення навчальних дисциплін. Робота у позанавчальний час переважно будується із студентським активом групи, спрямована значною мірою на виховання у членів активу навичок організаторської роботи у студентському колективі, на участь у громадських і культурних заходах групи, курсу, усього ВНЗ. Куратор (наставник) академічної групи бере участь у громадських і культурних заходах групи, готує ці заходи через вплив на актив групи, здійснює індивідуальну виховну роботу із окремими студентами, в тому числі найбільше з тими, які проживають у гуртожитках. При цьому кураторство не є основною роботою призначеної особи, він, природно, не є професійним соціальним працівником (як правило – це викладач), у більшості випадків він не отримує хоча б короткотермінову спеціальну підготовку. За цих умов значно зростає роль викладача як особистості з огляду на завдання виховної роботи під час навчального процесу. Адже крім викладання навчальної дисципліни, формування професійних навичок він повинен виховувати у студентів бажання до постійного самовдосконалення, духовного та культурного зростання. Особливо складною виявляється роль викладача, який є куратором академічної групи – окрім основних професійних завдань він має ще вирішувати завдання соціалізації студентів у позанавчальний час.

Інший шлях щодо соціалізації студентського середовища був обраний у 1999 р. у м. Києві, де була запроваджена програма “Студентська соціальна служба”, спочатку у Національному технічному університеті “КПІ”. Пізніше вона охопила 8 ВНЗ, згодом був створений Київський міський центр студентських соціальних служб. Характерними рисами такого

підходу є наявність штатних працівників (як правило – три фахівці на заклад: соціальний педагог, соціальний психолог та керівник); власного приміщення і потрібної для роботи оргтехніки; уникнення дублювання функцій студентських профспілок та органів студентського самоврядування (служба діє у якості партнера цих органів, не підмінює їхню роботу); виконання специфічних функцій із організації психологічного, юридичного, медичного консультування, соціального супроводу процесу вирішення соціальних проблем своїх клієнтів, у тому числі студентських сімей, просвітницько-профілактичної роботи щодо ведення здорового способу життя у студентському середовищі, попередження торгівлі людьми, втягування студентів у секс-бізнес, координації зусиль внутрішньоінститутських і зовнішніх державних і громадських структур, якщо такі потрібно залучити до вирішення соціальних проблем студентів, моніторингу соціальних проблем у ВНЗ, підготовки волонтерів тощо. Аналіз діяльності студентських соціальних служб доводить перспективність такого шляху соціалізації студентського середовища¹¹.

Висновки.

1. Реалії трансформаційного періоду розвитку українського суспільства справили значний вплив на систему вищої освіти, яка зазнала поряд з позитивними змінами й певного негативу, у тому числі послаблення своєї виховної функції. На тлі одночасних змін щодо деяких ментальних цінностей студентства, зниження рівня його соціальної захищеності актуальними виявилися питання поширення у частині студентського середовища поведінкових проявів і звичок, несумісних із виконанням завдань ВНЗ щодо підготовки не лише кваліфікованих спеціалістів у вузькопрофесійному сенсі, а й усебічно розвинутих, фізично й психічно міцних, духовно багатих членів суспільства. Тобто надзвичайно актуалізувалася проблема соціалізації значної частини студентів відповідно до норм і вимог, дотримання яких є неодмінною умовою подальшого розвитку українського соціуму.

2. Розуміючи цю проблему, держава докладає зусиль щодо реформування системи вищої освіти в країні, багато ВНЗ запроваджують власні програми гуманізації навчання, посилення виховної роботи. Але за умов обмеженості ресурсів і традиційних підходів до виховання завдання соціалізації студентів далеко не завжди вирішуються з належною ефективністю.

3. Одним з найбільш перспективних шляхів розв'язання проблеми соціалізації вітчизняного студентства може бути поширення у загальнодержавному масштабі напрацьованого протягом останніх п'яти років досвіду створення у ВНЗ спеціалізованих підрозділів – студентських соціальних служб, – які здатні професійно вирішувати відповідні завдання згідно з сучасними досягненнями теорії і практики соціальної роботи.

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Деякі аспекти формування національної культури студентської молоді: Збірник наукових статей. – К.: ІЗМН, 1997. – 120 с.
3. Фукуяма Ф. Великий Разрыв / Пер. с англ. под. общ. ред. А. В. Александровой. – М.: ООО «Издательство АСТ». 2003. – 474, [6] с. – (Philosophy).
4. Психолого-педагогические основы интенсификации учебного процесса: Сб. науч. тр. / ДГУ им. 300-летия воссоед. Украины с Россией; Редкол.: В. И. Ткачук (отв. ред.) и др. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1991. – 152 с.
5. Дзюба В. І. Соціально-педагогічні основи формування ціннісних орієнтацій студентської молоді. – К., 1994.
6. Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми формування професійної та гуманітарної культури сучасного спеціаліста”: Тези доповідей. Ч.1. /Відп. ред. В.Д. Базилевич/ – К., 1994.
7. Деякі аспекти формування національної культури студентської молоді: Збірник наукових статей. – К.: ІЗМН, 1997. – 120 с.
8. Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів вузу: навч.-метод. посіб. / Семиченко В. А., Галус О. М., Зданевич Л. В. (під заг. ред. В. А. Семиченко). Центральний ін-т післядипломної педагогічної освіти – Хмельницький: ХГПІ, 2001. – 255 с.
9. Грач Л. Усвідомлення власної непотрібності // Голос України. – 1995. – 21 листопада.
10. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику. Учебное пособие для студентов.– М.: Институт практической психологии, 1997. – 365 с.
11. Романова Н. Ф. Роль студентських соціальних служб у вирішенні соціальних проблем в студентському середовищі // Український соціум. – 2004. – № 1(3). – С. 32–37.

Подано до редакції 02.03.2004

Abstract. The article outlines the recent changes in the educational system in Ukraine, stressing the importance of socialization of students and equipping them with learning skills. Quite often young people who leave higher educational institutions have no skills for further self-education and have low competitiveness at the labour market.